

Góralski, Wojciech

"Salus animarum suprema lex" : w 25. rocznicę promulgowania przez Jana Pawła II Kodeksu Prawa Kanonicznego

Studia Płockie 36, 253-264

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wojciech Góralski

SALUS ANIMARUM SUPREMA LEX. W 25. ROCZNICĘ PROMULGOWANIA PRZEZ JANA PAWŁA II KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO

Promulgowanie przez papieża Jana Pawła II – w dniu 25 stycznia 1983 roku – nowego, drugiego w dziejach Kościoła Łacińskiego, Kodeksu Prawa Kanonicznego¹, stanowiącego rezultat długotrwałej i wyteżonej pracy Papieskiej Komisji do Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego (Komisja Kodyfikacyjna), wydatnie wspieranej przez skupionych w Kolegium Konsultorów ekspertów, stało się niewątpliwie znaczącym dla tegoż Kościoła wydarzeniem.

Ogłoszony po latach oczekiwania, 27 maja 1917 roku, pierwszy Kodeks Prawa Kanonicznego², odchodzący od tradycyjnej metody kazuistycznej dekretaliów i budzący powszechne uznanie, jakkolwiek niepozbawiony pewnych mankamentów, stał się – jak się okazało – na okres 66. lat skutecznym narzędziem regulującym całokształt życia kościelnego. Scalenie – w ciągu zaledwie trzynastu lat – narastającego od stuleci, niezwykle bogatego, a przy tym rozproszonego materiału ustawodawczego w jedną organiczną całość, wzorowaną od strony metodycznej na wielkich kodyfikacjach europejskich XIX wieku, pozwoliło uznać dzieło Piusa X i Benedykta XV za jeden z nowocześniejszych kodeksów prawnych w ogóle³.

Nawet jednak najdoskonalszy zbiór prawa, w tym także kościelnego, nie może pozostawać czymś statycznym, życie bowiem biegnie wciąż nowym torem, wymuszając na ustawodawcy określone działania. Kościół, oparty na niezmiennym fundamencie prawa Bożego, stanowiąc żywy organizm podlegający dynamicznemu rozwojowi, wymaga ciągłej odnowy i reformy, a tym samym dostosowywania własnego prawa – w jego warstwie czysto ludzkiej – do zmieniających się warunków.

¹ Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Pallotinum 1984.

² Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti XV auctoritate promulgatus, Typis Polyglottis Vaticanis 1947.

³ Zob. F. Elsener, Der Codex Iuris Canonici in Rahmen der europäischen Kodifikationsgeschichte, w: A. Müller, F. Elsener, P. Huizing, Vom Kirchenrecht zur Kirchenordnung, Einsiedeln-Zürich-Köln 1968, s. 31-53.

ków i okoliczności, w których przypada mu pełnić swoją misję. Nic też dziwnego, że już wkrótce po wejściu KPK w życie, Stolica Apostolska kontynuowała wydawanie coraz to owych aktów normatywnych, uzupełniających i nowelizujących uregulowania wymienionej kodyfikacji.

Z biegiem lat, szczególnie w okresie pontyfikatu Piusa XII, zaczęły się nasilać głosy, w których postulowano dokonanie generalnej odnowy prawa kanonicznego. Ideę tę podjął jednak dopiero papież Jan XXIII, a to w związku z zamysłem zwołania soboru powszechnego.

Dwudziesta piąta rocznica promulgowania przez Papieża – Polaka nowego KPK skłania między innymi do zwięzłego przypomnienia posoborowego iter codificationis oraz do refleksji nad celem, charakterem oraz duchem prawa kościelnego *in genere*, a więc także aktualnie obowiązującego.

1. W kierunku posoborowej odnowy prawa kanonicznego

Jeśli prawo w Kościele ma być skutecznym narzędziem służącym realizacji celu tej wspólnoty, to winno uwzględniać szeroki kontekst zachodzących w świecie przemian. Implikuje to rozwój ustawodawstwa kościelnego, tak by wartości wynikające z prawa Bożego mogły coraz pełniej służyć wspólnocie i tym, którzy ją stanowią. Proces rozwoju prawa kościelnego, zorientowany przede wszystkim na urzeczywistnienie prawa Bożego, związany jest więc nieodłącznie z umiejętnym łączeniem tego, co dawne, i tego, co nowe, a to stanowi wyraz z jednej strony nieodzownej ciągłości i stałości, z drugiej zaś koniecznego otwarcia ku nowym, wciąż zmieniającym się warunkom życia⁴.

Gdy papież Jan XXIII, wygłaszając 25 stycznia 1959 roku przemówienie do kardynałów zgromadzonych w jednej z sal opactwa benedyktyńskiego przy Bazylice św. Pawła za Murami, oznajmił zamiar zwołania synodu diecezjalnego dla Rzymu oraz soboru powszechnego dla całego Kościoła, nadmieniając przy tym, że wraz z dziełem synodalnym i soborowym zamierza dokonać rewizji i odnowy prawa kanonicznego⁵, nie tylko dla kanonistów stało się czymś oczywistym, iż bez przeprowadzenia gruntownej reformy obowiązującego wówczas ustawodawstwa kościelnego nie da się dokonać prawdziwego *aggiornamento* Kościoła. Swój zamysł Ojciec święty ujawnił uroczystie w encyklice *Ad Petri Cathedram* z 29 czerwca 1959 roku⁶. Zapowiedź ta oznaczała, że KPK z 1917 roku, w wielu kwestiach już znowelizowany (głównie za pontyfikatu Piusa XII), zostanie poddany wnikliwej rewizji, która będzie zmierzać do przygotowania nowego, odnowionego zbioru prawa kościelnego.

Inicjatywa papieża Roncallego spotkała się z pełnym uznaniem episkopatów poszczególnych krajów, o czym świadczą liczne propozycje biskupów kierowane

⁴ R. Sobański, *Kościół-prawo-zbawienie*, Katowice 1980, s. 289; Tenże, *Teoria prawa kościelnego*, Warszawa 1992, s. 90-91.

⁵ Ioannes XXIII, *Allocutio „Questa festiva ricorrenza”*, AAS 51 (1959), s. 68-69.

⁶ Ioannes XXIII, *Litterae encyclicae „Ad Petri Cathedram”*, AAS 51 (1959), s. 498.

do Komisji Przygotowawczej Soboru Watykańskiego II (aż 85% dotyczyło dyscypliny kościelnej). Postulowano w nich szczególnie uproszczenie norm prawnych i języka jurystycznego, nadanie prawa wymiaru bardziej duszpasterskiego, decentralizację władzy i w konsekwencji poszerzenie marginesu dla prawa partykularnego (lokalnego) oraz dokonanie reformy prawa małżeńskiego⁷. Powszechnie było przy tym odczucie, że zapowiedziana odnowa *ius canonicum* będzie uwzględniać postanowienia i dyrektywy soborowe, na które czekano.

Tymczasem przeprowadzony w dniach 24-31 stycznia 1960 roku synod diecezji rzymskiej, po promulgowaniu przez Biskupa Rzymskiego (29 czerwca tegoż roku) jego statutów zdawał się wyraźnie wskazywać, że dzieło reformy bynajmniej nie jest łatwe. W statutach tych nie uwzględniono wszystkich istotnych spraw, a tym samym nie spełniły się oczekiwania pokładane w synodzie. Najwyraźniej nie okazał się on w pełni odpowiednim modelem reformy prawa kościelnego⁸.

Po ustanowieniu 28 marca 1963 roku przez Jana XXIII Papieskiej Komisji do Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego nie przystąpiono od razu do prac kodyfikacyjnych, chcąc bowiem wywiązać się z zadania wskazanego przez Papieża, wymieniony organ całą swoją uwagę musiał tymczasem skierować ku wkraczającemu już w swoją w pełni twórczą fazę Soborowi. Tym bardziej, że i następca Jana XXIII, papież Paweł VI, reformę prawa wiązał ściśle z dziełem soborowym, dając temu wyraz w swojej pierwszej encyklice *Ecclesiam suam* z 6 sierpnia 1964 roku⁹. Chcąc zaś zacieśnić kontakty Komisji Kodyfikacyjnej z odnośnymi komisjami soborowymi, cztery miesiące wcześniej powołał do życia – jako organ studyjno-doradczy tejże Komisji – Kolegium Konsultorów¹⁰.

Gdy chodzi o stosunek do prawa kanonicznego i jego wizję w nowym ujęciu, to w auli soborowej zarysowały się wyraźnie dwa nurty. Większość uczestników Vaticanum II, o orientacji pastoralnej, upatrywała kierunki reformy prawa w podstawowych pryncypiach nakreślonych przez sam Sobór, zachowawcza zaś mniejszość zdawała się pojmować proces rewizji ustawodawstwa kościelnego jako *remedium* na wyeliminowanie tendencji skrajnie progresywnych¹¹.

Biorąc pod uwagę sugestie i dyrektywy Soboru Watykańskiego II, liczne dokumenty posoborowe Pawła VI, wnioski i opinie biskupów z całego świata, a także uchwalone na Synodzie Biskupów w 1967 roku zasady kodyfikacji prawa, Komisja Kodyfikacyjna, kierowana przez kard. P. Ciriaci (następnie przez kard.

⁷ W. Góralski, *Kodyfikacja prawa w Kościele Łacińskim po Soborze Watykańskim II*, Płock 1983, s. 43-44.

⁸ H. Schmitz, *Auf der Suche nach einem neuen Kirchenrecht. Die Entwicklung von 1959 bis 1978*, Freiburg-Basel-Wien 1979, s. 10-11.

⁹ Paulus VI, *Litterae encyclicae „Ecclesiam suam”*, AAS 56 (1964), s. 628; Zob. także Paolo VI, *Alludazione alla Rota Romana del 4 febbraio 1977*, AAS 69 (1977), s. 148. s. 148-149.

¹⁰ „*Communicationes*” 9 (1977), s. 63.

¹¹ Góralski, *juw.*, s. 48-49; Tenże, *Recepcja doktryny Soboru Watykańskiego II w prawie posoborowym*, w: *Recepcja Vaticanum II w prawie kanonicznym. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej zorganizowanej 20 kwietnia 2005 r. z okazji zakończenia Soboru Watykańskiego II*, pod red. S. Tymosza, Lublin 2005, s. 28.

P. Felici, wreszcie przez kard. R. I. Castillo Lara), w wyniku intensywnych prac nad rewizją KPK z 1917 roku przyjęła 10 czerwca 1976 roku wszystkie tzw. schematy zawierające nową redakcję poszczególnych działów przyszłego kodeksu. W ciągu następnego roku zostały one poddane szerokiej konsultacji¹².

Gdy po śmierci Pawła VI, a potem po śmierci Jana Pawła I, prace kodyfikacyjne zaczęły wkraczać w fazę decydującą, ich tempo uległo nieco zwolnieniu. Jedyne osobiste zaangażowanie w dzieło kodyfikacji Jana Pawła II sprawiło, że proces odnowy prawa nabral właściwej dynamiki, kiedy to zaczęto redagować zmodyfikowane schematy, uwzględniające rezultaty wspomnianej konsultacji. Efektem tej niełatwej pracy Komisji Kodyfikacyjnej i Kolegium Konsultorów stał się nowy projekt Kodeksu Prawa Kanonicznego, przyjęty przez pierwszy z wymienionych organów 21 października 1980 roku¹³.

Mimo głosów wielu biskupów opowiadających się za przeprowadzeniem kolejnej konsultacji przygotowanego projektu kodeksu, Jan Paweł II postanowił poddać ten dokument ostatecznej ocenie Komisji Kodyfikacyjnej, przy udziale mianowanych przez siebie biskupów reprezentujących wszystkie kontynenty. Po przestudiowaniu przez Sekretariat Komisji Kodyfikacyjnej wszystkich, licznych, uwag wniesionych przez jej członków oraz przez owych biskupów, dokonano szeregu modyfikacji projektu, a 22 kwietnia 1982 roku jego nową wersję przekazano Papieżowi. Dokument ten został następnie skonsultowany przez Prawodawcę kościelnego z siedmioosobowym zespołem doradców, po czym Jan Paweł II oznajmił kardynałom i urzędnikom Kurii Rzymskiej, że 25 stycznia 1983 roku zamierza promulgować nowy Kodeks Prawa Kanonicznego¹⁴.

Zgodnie z tą zapowiedzią, w dniu 25 stycznia 1983 roku Ojciec święty, Konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges*, dokonał promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego, wyznaczając dzień 27 listopada tego samego roku jako termin wejścia w życie tej kodyfikacji¹⁵.

2. Cel i charakter prawa kościelnego

Prawo, jako niezbędny instrument służący realizacji celu Kościoła, zajmuje w życiu tej wspólnoty należne mu miejsce i odgrywa w niej niepoślednią rolę. Oparte w swojej podstawowej warstwie na prawie Bożym, „uzupełnionym” przepisami pochodzenia czysto kościelnego, ma dopomagać wszystkim jej członkom w urzeczywistnianiu owego celu, jakim jest *salus animarum*. A jeśli zbawienie dusz jest celem prawa kościelnego, to prawo to sytuuje się w samym planie ekonomii zbawienia¹⁶. Oznacza to, że wymiar prawny jest już obecny w strukturalnych ele-

¹² Góralski, Kodyfikacja prawa, jw., s. 86.

¹³ F. D'Ostilio, *La storia del nuovo Codice di Diritto Canonico. Revisione - promulgazione - presentazione*, Città del Vaticano 1983, s. 62-64.

¹⁴ Góralski, Kodyfikacja prawa, jw., s. 98-99.

¹⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus*, jw., s. 15-17; Zob. także R. Sobański, *Kościół-prawo-zbawienie*, jw., s. 221-141.

¹⁶ Zob. Paolo VI, *Allocuzione alla Rota Romana del 28 gennaio 1978*, AAS 70 (1978), s. 182.

mentach ekonomii zbawienia, „prawna bowiem struktura Kościoła jest wbudowana w jego boskie pochodzenie, w Człowieka-Boga i w Jego świętą władzę wypełnianą przez Niego w Kościele” (słowo i sakrament, podstawowe elementy konstrukcji widzialnego Kościoła, posiadają ontologiczną strukturę zdolną do formowania przepisów prawnych)¹⁷.

Prawo kanoniczne, niezienne w swoich pryncypiach wywodzących się z Ewangelii, a jednocześnie otwarte na potrzeby każdej epoki, wciąż pozostaje rodzajem drogowskazu wytyczającego każdemu wiernemu właściwy kierunek chrześcijańskiej drogi życia. Sobór Watykański II, jak podkreśla papież Paweł VI, nie tylko nie odrzucił tego prawa, a więc norm określających obowiązki i chroniących prawa członków Kościoła, lecz wyraził życzenie i wolę jego istnienia, jako konsekwencji władzy pozostawionej przez Chrystusa swojemu Kościołowi, jako wymogu dotyczącego jego natury społecznej i widzialnej, wspólnotowej i hierarchicznej, jako przewodnika w życiu religijnym i w dążeniu do doskonałości chrześcijańskiej, i jako ochrony prawnej samej wolności¹⁸.

Normy prawa kanonicznego, poprzez które regulowane jest życie społeczności kościelnej, nie są ustanowione same dla siebie, tak jakby ich cel miał być zawarty w nich samych, lecz są narzędziami, poprzez które dobra powierzone przez Boga Kościołowi zostają rozdzielane w sposób zwyczajny i uporządkowany, i które zapewniają pokój z Bogiem i pomiędzy wiernymi. Słusznie Sobór Watykański II postulował, aby prawo Kościoła było instrumentem jego życia duchowego¹⁹. Podczas obrad pierwszego Zebrania Synodu Biskupów (1967) zaaprobowano jedną z zasad (trzecia) odnowy prawa kanonicznego, w myśl której „natura święta i organicznie zbudowana wspólnoty kościelnej czyni oczywistym, że charakter prawny Kościoła i wszystkie jego instytucje są skierowane do promowania życia nadprzyrodzonego”²⁰.

Jan Paweł II, wkrótce po promulgowaniu nowego kodeksu, nawiązując do fragmentu swojej Konstytucji apostolskiej *Sacrae disciplinae leges* stwierdził, że prawo kanoniczne stanowi nieodzowne narzędzie zagwarantowania ładu tak w życiu indywidualnym i społecznym, jak i w sferze samej aktywności Kościoła. Zaznaczył także, że nowa kodyfikacja nie ma na celu, w żaden sposób, zastąpienia wiary, łaski i charyzmatów w życiu Kościoła lub wiernych. Przeciwnie, jej celem jest raczej stworzenie takiego porządku w społeczności kościelnej, który, przyznając prymat wierze, łasce i charyzmatom, uczyniłby jednocześnie łatwiejszym ich organiczny rozwój w życiu zarówno społeczności kościelnej, jak i poszczególnych osób, które do niej przynależą²¹.

¹⁷ L. Gerosa, *Prawo Kościoła*, tłumacz. I. Pękalski, Poznań 1999, s. 34-35 (autor przytacza opinię K. Mörsdorfa).

¹⁸ Paolo VI, *Allocuzione alla Sacra Rota Romana del 27 gennaio 1969*, AAS 61 (1969), s. 177; Por. *Dokumenty Soboru Watykańskiego II: Konstytucja „Lumen gentium”*, nn. 27 i 45 i *Deklaracja „Dignitatis humanae”*, n. 15.

¹⁹ Paolo VI, *Allocuzione alla Rota Romana del 4 febbraio 1977*, jw., s. 148-149.

²⁰ *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant, „Communicationes”* 1 (1969), s. 79.

²¹ Giovanni Paolo II, *Allocuzione alla Rota Romana del 26 febbraio 1983*, AAS 75 (1983), s. 555 i 557.

Znamienne jest także stwierdzenie Papieża-Polaka zawarte w jego przemówieniu wygłoszonym podczas prezentacji nowego KPK odbywającej się 3 lutego 1983 roku. Powiedział wówczas, że prawo kościelne nie może być pojmowane jako coś „zewnętrzne” (w stosunku do Kościoła), ani jako już nieużyteczna „super-struktura”, ani jako „pozostałość” zamierzonych rozszczeń doczesnych. Jest ono bowiem czymś zupełnie naturalnym dla życia Kościoła, będąc dlań *de facto* czymś bardzo pożytecznym: stanowi środek, pomoc, a także – w obszarze delikatnych kwestii sprawiedliwości – ochronę²².

Na ścisły związek zachodzący pomiędzy prawem a Ciałem Mistycznym Chrystusa wcześniej zwrócił uwagę Paweł VI stwierdzając, że życie kościelne nie może istnieć bez porządku prawnego, ponieważ Kościół, jako instytucja ustanowiona przez Chrystusa: duchowa, lecz widzialna, budowana przy pomocy słowa i sakramentów i niosąca ludziom zbawienie, potrzebuje tego świętego prawa, stosownie do słów Apostoła: „Lecz wszystko niech się odbywa godnie i w należyтым porządku” (1 Kor 14,40)²³.

Tenże Paweł VI²⁴, odwołując się do Piusa XII²⁵ podkreślił, że wszystko, co jest w Kościele, także prawo kanoniczne, powinno całkowicie zmierzać do dobra dusz; celem całego ustawodawstwa kościelnego ma być niesienie pomocy duchowej wiernym.

Prawo kościelne opiera się na samej naturze Kościoła i zmierza do ustrukturyzowania i organizowania w nim tej rzeczywistości, która wymaga formy prawnej, i jest jednocześnie ożywiana miłością. Nie jawi się ono wyłącznie jako norma życia i reguła pastoralna, lecz również jako szkoła sprawiedliwości, umiarkowania i czynnej miłości²⁶. Podstawowym bowiem prawem w Kościele jest miłość, zgodnie z mandatem Chrystusa: „Miłujcie się wzajemnie, jak Ja was umiłowałem” (J 13,34)²⁷. Jan Paweł II określa prawo kanoniczne mianem prawa miłości i prawa Ducha²⁸.

Wysunięte po raz pierwszy przez Iwona, biskupa Chartres (1104-1116) twierdzenie, że celem prawa kanonicznego jest zbawienie dusz, powtarzane jako oczywistość, rodzi pytanie o sposób, w jaki prawo to realizuje ów cel. Na pytanie to próbowały odpowiedzieć różne szkoły kanonistyczne, rozróżniając cel bezpośredni i pośredni, co sprawia, że *salus animarum* zostaje zredukowane do celu intencjonalnego, pozostającego w zamyśle prawodawcy lub podmiotu stosującego prawo. Zbawienie jest wówczas pojmowane jako cel wyłącznie transcendentny

²² Il discorso del S. Padre Giovanni Paolo II [3 febbraio 1983], w: D'Ostilio, jw., s. 101.

²³ Paulus VI, Allocutio membris Pontificiae Commssionis Iuris Canonici recognoscendo, plenarium coetum habentibus, 27 maggio 1977, AAS 69 (1977), s. 418; Zob. także Giovanni Paolo II, Allocuzione alla Rota Romana del 18 gennaio 1990, AAS 71 (1990), s. 874.

²⁴ Paolo VI, Allocuzione alla Rota Romana del 4 febbraio 1977, jw., s. 150.

²⁵ Pio XII, Discorso alla Pontificia Università Gregoriana, 17 ottobre 1953, AAS 45 (1953), s. 688.

²⁶ Paolo VI, Allocuzione alla Sacra Rota Romana del 8 febbraio 1973, AAS 65 (1973), s. 96-97.

²⁷ Paolo VI, Allocuzione alla Sacra Rota Romana del 28 gennaio 1972, AAS 64 (1972), s. 203-204.

²⁸ Giovanni Paolo II, Allocuzione alla Rota Romana del 30 gennaio 1986, AAS 78 (1986), s. 924.

i przyszły, a tymczasem zbawienie nie ma wyłącznie takiego charakteru, jest bowiem już objawioną, udzieloną i istniejącą rzeczywistością Bożą (wspólnota z Bogiem jest zapoczątkowana już w życiu ziemskim). W ten sposób prawo kościelne służy zbawieniu – jako celowi transcendentnemu – jedynie pośrednio, natomiast „bezpośrednio” służy zbawieniu jako rzeczywistości zapoczątkowanej już w tym życiu, a której znakiem jest Kościół. Zatem celem prawa kanonicznego „jest nic innego, jak budowanie wspólnoty, ma ono służyć realizacji kościelnego życia wspólnotowego”²⁹. Prawo ma chronić wspólnotę wiary (gwarantując autentyczność słowa i sakramentu) oraz gwarantować i promować realizację praw subiektywnych (umożliwianie i popierane współżycia kościelnego opartego na odpowiedzialnej wierze). Prawo w Kościele powinno więc zmierzać do tego, by wierni mogli „żyć zgodnie z wiarą wspólnoty i przez udział w działaniach Kościoła kształtować i wypełniać treścią swój stosunek do Boga”³⁰.

To generalne zadanie prawo kościelne usiłuje wypełniać poprzez trzy funkcje: ujmowanie i wyrażanie struktur Kościoła, organizowanie aktywności Kościoła (szczególnie w zakresie głoszenia słowa i sprawowania sakramentów), normowanie dyscypliny kościelnej³¹.

Tak określony cel prawa kanonicznego pozwala przyjąć, że prawo w Kościele to wymiar życia religijnego. Szczególny charakter i zarazem specyfika tego prawa tkwi właśnie w tożsamości płaszczyzny religijnej i płaszczyzny prawnej³².

3. Duch prawa kościelnego

Jak zauważa Jan Paweł II w Konstytucji apostoelskiej *Sacrae disciplinae leges*, nowy KPK stał się pasem transmisyjnym przenoszącym na język kanonistyczny eklezjologię Vaticanum II³³. Ta ostatnia nie jawi się jednak w pełni jednorodnie, co widać także w posoborowym zbiorze prawa. Otóż w eklezjologii tej dostrzec można pewną dwuznaczność: Kościół jest tutaj postrzegany raz jako tradycyjnie uznawana *societas*, a innym razem jako naznaczona duchem Soboru *communio*. Ów brak jednorodności dostrzega się w warstwie normatywnej KPK. Podczas gdy – w odniesieniu do wspólnotowych struktur Kościoła – spotyka się trzy ogniw: wspólnotę wiernych, wspólnotę hierarchiczną i wspólnotę Kościołów³⁴, to w innych segmentach kodeksu, szczególnie w księgach I, V i VII, bardziej uwypuklona została eklezjologia społeczności, nadal określająca kształt prawny Kościoła³⁵. Mimo jednak występowania w nowej kodyfikacji dwóch wizji Kościoła,

²⁹ R. Sobański, *Metodologia prawa kanonicznego*, Katowice 2004, s. 21.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 22.

³² Sobański, *Kościół-prawo-zbawienie*, jw., s. 131-133.

³³ Ioannes Paulus II, *Constitutio apostolica „Sacrae disciplinae leges”*, w: *Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus*, jw., s. 11.

³⁴ Zob. np. kan. 209 KPK.

³⁵ Zob. np. kan. 204 § 2 KPK.

dostrzega się tam jeden Kościół (wspólnota Ludu Bożego), choć działający w świecie w kształcie społeczności. Można powiedzieć, że chęć ujęcia wymiaru ekklezjalnego i prawnego została podyktowana przyjęciem koncepcji Kościoła jako *communio*, zorganizowanej jako *societas*³⁶.

W ekklezjologii nakreślonej przez Vaticanum II i obecnej w normach KPK³⁷ zawarte są, jak zauważa Jan Paweł II, wskazania pastoralne, które zapewniają tej kodyfikacji bogactwo skłaniające do konkretnego odniesienia się do rzeczywistości, które to wskazania zasługują na szczególną uwagę, tak by mogły być następnie szeroko aplikowane do życia Kościoła. Właśnie charakter pastoralny norm kodeksowych stanowi w dużej mierze o duchu nowej kodyfikacji, która jest nim naznaczona w stopniu nieporównywalnie większym niż prawo przedsoborowe. Odpowiada to w pełni zarówno misji duszpasterskiej Kościoła, jak i słusznym wymogom współczesnego życia. Jako mające na celu doprowadzenie człowieka do zbawienia wiecznego, całe prawo kościelne włączone jest w działanie zbawcze, poprzez które Kościół kontynuuje dzieło odkupienia. W ten sposób prawo kanoniczne jest z natury swojej duszpasterskie, stanowi wyraz i narzędzie *munus apostolicum* i element konstytutywny Kościoła. I dlatego jest to prawo święte, całkowicie inne od prawa cywilnego³⁸.

Kościół, jak podkreśla Paweł VI, za pośrednictwem posługi duszpasterskiej promuje, kieruje, uczy i uświęca w Chrystusie ludzkość do Niego należąca w wierze i miłości. W tym aspekcie aktywność jurydyczna Kościoła nie może mieć innego celu, jak tylko objawianie Ducha i posługiwanie mu, to jest życiu Bożemu wiernych, przede wszystkim miłości³⁹. Jeśli pokój Chrystusowy jest dziełem sprawiedliwości, to pokój ten, który jest Boży i dlatego przewyższa wszelki intelekt ludzki, powinien napełniać wszystkich członków wspólnoty kościelnej, tak aby stawał się skuteczny we wszystkim, co czynią pasterze i wierni w życiu jurydycznym tej wspólnoty, nadając temu wszystkiemu charakter duszpasterski⁴⁰. Nic też dziwnego, że Papież apeluje, by prawo kanoniczne otwierało się, podobnie jak i pasterze oraz sędziowie Kościoła, na wymogi odnowionego duszpasterstwa. Aktywność pasterzy, także jurydyczna, powinna być nastawiona duszpastersko⁴¹.

Można powiedzieć, że duchem prawa kościelnego jest wiara i miłość. Obowiązków prawnych nie da się bowiem oddzielić od obowiązków religijnych,

³⁶ R. Sobański, *Ekklezjologia nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Prawo Kanoniczne” 26 (1985), nr 1-2, s. 24-28; M. Stasiak, *Kodeks Jana Pawła II po pięciu latach od promulgacji*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 35 (1988), s. 86.

³⁷ W zamierzeniach Papieskiej Komisji do Rewizji KPK nowy kodeks miał stanowić „przełożenie” doktryny Vaticanum II na normy prawne. Zob. D’Ostilio, *juw.*, s. 70.

³⁸ Giovanni Paolo II, *Allocuzione alla Rota Romana del 26 febbraio 1983*, *juw.*, s. 556.

³⁹ Paolo VI, *Allocuzione alla Sacra Rota Romana del 8 febbraio 1973*, *juw.*, s. 96-98; Por. Paolo VI, *Discorso ai partecipanti al Corso di aggiornamento per giudici ed altri operatori dei tribunali*, 13 dicembre 1972, AAS 64 (1972), s. 781; Zob. także Konstytucja Soboru Watykańskiego II „*Lumen gentium*”, n. 1.

⁴⁰ Paolo VI, *Allocuzione alla Romana Rota del 4 febbraio 1977*, *juw.*, s. 152-153.

⁴¹ Paolo VI, *Allocuzione alla Sacra Romana Rota del 8 febbraio 1973*, *juw.*, s. 102.

a płaszczyzny sprawiedliwości od miłości. Ulpianowskie więc *sum cuique tribuere* jest w Kościele niczym innym, jak właśnie miłością⁴².

Uznając sferę jurydyczną za jedną z form pomocy duszpasterskiej niesionej wiernym w Kościele, należy powiedzieć, że prawo kościelne powinno zadośćczynić zasadzie sprawiedliwości, a tym samym wszystkim przynosić pokój Chrystusowy. Wynika stąd, że prawo Kościoła ma charakter prawdziwie duchowy, i dlatego winno być kształtowane przez Ducha Chrystusa, Ducha Świętego. Z tego też powodu Sobór Watykański II postulował, by prawo Kościoła było narzędziem jego życia duchowego, odrzucając rozróżnienie pomiędzy Duchem i prawem, pomiędzy Kościołem „pneumatycznym” (duchowym) i Kościołem instytucjonalnym, w samej bowiem tajemnicy Kościoła zawarta jest instytucja, i to hierarchiczna, podzielona na różne stopnie w Ludzie Bożym. Zewnętrzna więc i prawna struktura Kościoła nie tylko nie przeciwstawia się jego życiu wewnętrznemu, czyli duchowemu, i samemu Kościołowi, będącemu tajemnicą, lecz także służy obecności i kierownictwu Ducha Świętego oraz sprzyja temu i chroni to. Wspólnota Kościoła, w której ochrzczeni wykonują swoje prawa odnoszące się do budowania Ciała Chrystusa, to jest Kościoła, całkowicie wyposażona jest w strukturę jurydyczną, której wymaga; struktura ta jest jednak bardzo szczególna, gdyż uczestniczy w samej naturze sakramentalnej Kościoła. Sobór podkreślił, że natura Kościoła jest duchowa, związana z dziełem zbawienia wiernych i niosąca pokój Chrystusowy⁴³.

Tematyka pastoralnego charakteru prawa kanonicznego oraz relacji zachodzącej pomiędzy duszpasterstwem a prawem kanonicznym znalazła się po Soborze Watykańskim II w centrum uwagi doktryny kanonistycznej i orzecznictwa⁴⁴. Duszpasterski charakter prawa kanonicznego, inaczej jego funkcjonalność w stosunku do zbawczej misji pasterzy i całego Ludu Bożego, znajduje solidne podstawy w eklezjologii soborowej (zawartej przede wszystkim w Konstytucji *Lumen gentium*), która charakteryzuje wszystkie aspekty istnienia i działania Kościoła, i wedle której aspekty widzialne są nierozdzielnie związane z aspektami duchowymi, tworząc rzeczywistość złożoną, porównywalną do tajemnicy Słowa Wcielonego⁴⁵. Z charakteru duszpasterskiego prawa kanonicznego Sobór wyprowadził szereg konsekwencji, polecając przede wszystkim, by prawa oraz instytucje kanoniczne były zawsze bardziej adekwatne w stosunku do dobra duchowego⁴⁶.

Owo ścisłe i nierozdzielne powiązanie wymiaru prawnego i wymiaru duszpasterskiego w Kościele pielgrzymującym pochodzi z ich wspólnego celu, jakim jest zbawienie dusz. Ale jest tutaj coś więcej: w rzeczywistości aktywność jurydyczno-kanoniczna jest z natury swojej duszpasterska. Stanowi ona bowiem szczególne

⁴² R. Sobański, Duch i funkcja prawa kościelnego. Wprowadzenie, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984), nr 1-2, s. 37-39.

⁴³ Paolo VI, Allocuzione alla Romana Rota del 4 febbraio 1977, jw., s. 149.

⁴⁴ Zob. Giovanni Paolo II, Allocuzione alla Rota Romana del 18 gennaio 1990, jw., s. 873.

⁴⁵ Por. Konstytucja Soboru Watykańskiego II „Lumen gentium”, n. 8.

⁴⁶ Zob. Dekret Soboru Watykańskiego II „Christus Dominus”, passim.

uczestnictwo w misji Chrystusa-Pasterza i polega na aktualizowaniu porządku sprawiedliwości wewnątrzkościelnej zamierzonej przez Niego samego. Ze swej strony, działalność duszpasterska, choć znacznie przekracza wyłącznie aspekty prawne, to zawsze pociąga za sobą wymiar sprawiedliwości. Nie byłoby przecież możliwe prowadzenie dusz ku Królestwu Bożemu, jeśli by się pomijało owo minimum miłości i roztropności, które polega na obowiązku wiernego zachowania prawa i uprawnień wszystkich wiernych w Kościele⁴⁷.

Wszelkie zatem przeciwstawianie duszpasterstwa jurydyzmowi jest nieporozumieniem. Nie jest prawdą, że dla bycia bardziej pastoralnym prawo powinno stać się mniej jurydyczne. Trzeba brać pod uwagę liczne przejawy istnienia i stosowania owej elastyczności, która, właśnie z racji pastoralnych, zawsze charakteryzowała prawo kanoniczne. Lecz respektować należy także wymogi sprawiedliwości, które przez tę elastyczność mogą być przewyżczone, ale nigdy zanegowane. Prawdziwa sprawiedliwość w Kościele, ożywiona przez miłość i łagodzona przez *aequitas*, zawsze zasługuje na miano pastoralnej. Nie może mieć miejsca wykonywanie autentycznej miłości pastoralnej, która nie brałaby pod uwagę przede wszystkim sprawiedliwości pastoralnej⁴⁸.

Krytycznie należy się odnieść do szkodliwej dla rozumienia charakteru prawa w Kościele dwuznaczności, warunkującej niejednokrotnie wizję „pastoralności” prawa kościelnego. Jak zauważa Jan Paweł II, dwuznaczność ta polega na przypisywaniu znaczenia pastoralnego wyłącznie tym aspektom złagodzenia prawa czy humanitaryzmu, które łączą się bezpośrednio ze słuszością kanoniczną. Oznacza to, że jedynie wyjątki w stosunku do ustaw, ewentualne nieuciekanie się do procesów i do sankcji kanonicznych oraz upraszczanie formalności prawnych ma prawdziwy walor duszpasterski. W ten sposób zapomina się, że również sprawiedliwość i ścisłe prawo, a w konsekwencji normy ogólne, procesy, sankcje i inne typowe przejawy jurydyzmu, gdy jawią się jako konieczne, są w Kościele wymagane dla dobra dusz, pozostają więc rzeczywistością wewnętrzną pastoralną⁴⁹.

Znamienne są także słowa Pawła VI, w myśl których prawo kościelne nie jest przeszkodą, lecz jest pomocą duszpasterską; ono nie zabija, lecz ożywia⁵⁰.

O tendencji do negowania wymiaru duszpasterskiego prawa kanonicznego trafnie wyraził się przewodniczący Komisji Kodyfikacyjnej, kard. R. I. Lara, zauważając, że wzajemne przeciwstawianie sobie prawa i duszpasterstwa jest czymś niezrozumiałym, wszak prawo kanoniczne jest z natury swojej w najwyższym stopniu pastoralne⁵¹.

⁴⁷ Zob. Giovanni Paolo II, Allocuzione alla Rota Romana del 18 gennaio 1990, jw., s. 873.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Paolo VI, Allocuzione ai partecipanti al Congresso Internazionale di Diritto Canonico presso l'Università Cattolica di Milano, „Communicationes” 73 (1973), s. 124.

⁵¹ „Penso che il novo Codice abbia risposto a questa esigenza [chodzi o wymóg duszpasterskiego charakteru przygotowywanego nowego kodeksu, wskazany przez Zebranie Synodu Biskupów z 1967 roku]. Voglio però subito precisare, contro una certa tendenza ad opporre il di-

Ducha prawa kanonicznego znamionuje następnie wspomniana już *aequitas canonica*, określona przez średniowiecznego kanonistę Hostiensis (Henricus de Segusio) jako *iustitia dulcore misericordiae temperata*⁵². Pozwala ona widzieć Chrystusa jako Pana sprawiedliwości i łaski oraz jako Zbawcę i Sędziego ludzi, stanowiąc jedną z najwyższych form aspiracji człowieka. Ta szczególna cecha prawa kościelnego, jest normą jego aplikacji i wyrazem postawy ducha, który łągodzi *rigor iuris*⁵³.

Nawiązując do charakteru słuszności kanonicznej (naturalnej) w ujęciu przygotowywanego wówczas nowego KPK (wyższa sprawiedliwość w perspektywie celu duchowego), papież Paweł VI zauważa, że gdy Sobór Watykański II wywiera coraz większy wpływ na ewolucję prawa, konieczna jest, być może, ponowna refleksja nad tą instytucją, właśnie w świetle Soboru, w celu nadania jej wartości bardziej chrześcijańskiej i znaczenia w większym stopniu duszpasterskiego. Tym bardziej, że zasady posoborowej rewizji prawa kanonicznego zdają się to sugerować, gdy mówią o *sapiens aequitas*, jako o owocu łaskawości i miłości⁵⁴.

4. Uwagi końcowe

Funkcjonowanie od 25. lat nowego KPK, który stanowi owoc trwających dwadzieścia lat prac nad rewizją KPK z 1917 roku, pozwala stwierdzić, że kodyfikacja ta, uwzględniająca zarówno nauczanie i wskazania Soboru Watykańskiego II oraz ustawodawstwo posoborowe, jak i współczesne wymogi życia wyznawców Kościoła, okazała się nie tylko czymś niezbędnym, ale i niezwykle pożytecznym. Z jednej strony wierność bogatej tradycji kanonicznej, pozwoliła zachować to wszystko, co posiada w niej walor ponadczasowy, z drugiej zaś otwarcie się na ducha czasu umożliwiło wprowadzenie szeregu nowych, powszechnie oczekiwanych rozwiązań⁵⁵.

Przypomniana wyżej droga urzeczywistniania zainicjowanej przez Jana XXIII reformy i odnowy prawa kościelnego, obejmująca wiele żmudnych etapów pracy Papieskiej Komisji do Rewizji KPK oraz Kolegiom Konsultorów, okazała się owocna, dostarczając w efekcie Kościołowi nowy zbiór prawa. Jakkolwiek niepozabawiony mankamentów⁵⁶, służy mu do dziś, ułatwiając wszystkim tworzącym tę wspólnotę realizowanie dzieła zbawczego. Wyraźne odciśnięcie na regulacjach kodeksowych znamienia przez Vaticanum II stanowi zwykłą konsekwencję wierności dziełu soborowemu.

ritto e pastorale, che il diritto canonico è già per la sua stessa natura eminentemente pastorale". Lara, Il discorso, w: D'Ostilio, jw., s. 88.

⁵² Hostiensis, Summa aua, Lib. V, De dispensationibus, Lugduni 1568, n. 1.

⁵³ Paolo VI, Allocuzione alla Sacra Rota Romana del 6 febbraio 1973, jw., s. 99.

⁵⁴ Tamże, s. 99-100.

⁵⁵ Zob. Lara, Il discorso, jw., s. 85.

⁵⁶ Zob. R. Sobański, Nowa kodyfikacja jako zjawisko kościelne (Dyskusja przed promulgacją nowego kodeksu Prawa Kanonicznego), „Prawo Kanoniczne” 26 (1983), n 1-2, a. 3-12;

Posoborowy KPK znamionuje przede wszystkim: wierność tradycji kanonicznej (szerokie oparcie się na dorobku legislacyjnym KPK z 1917 roku), daleko idąca redukcja kanonów (z 2414 do 1752) oraz uproszczenie norm prawnych, nowa systematyka materii legislacyjnej, korzystniejsza redakcja kanonów, znaczne poszerzenie zakresu decentralizacji władzy (dużo miejsca pozostawiono prawu partykularnemu), szersze zastosowanie zasady kolegialności, znaczne otwarcie ekuumeniczne, pogłębienie teologiczne w zakresie sakramentologii, określenie statusu prawnego wszystkich wiernych, uznanie właściwego statusu prawnego wiernych świeckich, złagodzenie prawa karnego, daleko idąca reforma prawa małżeńskiego, reforma prawa zakonnego, wyłączenie przepisów liturgicznych, duch pastoralny⁵⁷.

Jeśli chodzi zaś o szerokie nachylenie duszpasterskie KPK, to – jak się wyraził kard. R. I. Lara podczas prezentacji kodeksu – dobrze syntetyzuje je odwołanie się w ostatnim kanonie (1752) tej kodyfikacji do słuszności kanonicznej oraz do zasady, w myśl której zbawienie dusz powinno być zawsze w Kościele najwyższym prawem⁵⁸. Nie może ulegać wątpliwości, że ów duch nowej kolekcji prawa kościelnego jawi się bardzo wyraźnie.

Szczególnego waloru zdaje się nabierać stwierdzenie Jana Pawła II, jakie padło podczas wspomnianej prezentacji kodeksu: „Konkludując pragnę nakreślić przed wami, dla wskazania i przypomnienia, jako idealny trianguł: u góry Pismo Święte, z jednej strony Akta Soboru Watykańskiego II, z drugiej strony nowy Kodeks Kanoniczny”⁵⁹.

Gdy dzisiaj, po dwudziestu pięciu latach od promulgowania przez Jana Pawła II kolejnego w dziejach Kościoła Łacińskiego Kodeksu Prawa Kanonicznego, snuje się refleksje nad genezą, historią i „zawartością” tej kodyfikacji, wypada między innymi postawić pytanie: na ile wierność dyspozycjom kodeksu jest wyrazem posłuszeństwa wiary?

SOMMARIO

Il 25. anniversario della promulgazione del *Codex Iuris Canonici* compiuta dal papa Giovanni Paolo II il 25 gennaio 1983 può indurre a ricordare l'*iter codificationis* iniziato durante il Concilio Vaticano II dal papa Giovanni XXIII (nel 1963) nonché alla riflessione più generale sul fine, sulla natura e sullo spirito del diritto canonico.

Dopo aver ricordato il processo della riforma postconciliare del diritto canonico, effettuata dalla Pontificia Commissione per la Revisione del CJC, aiutata dal Collegio dei Consultori, l'autore presenta il fine (*salus animarum*) e la natura del diritto della Chiesa (l'inserzione nell'azione salvifica, attraverso cui la stessa Chiesa continua l'opera della redenzione). Finalmente si cerca di indicare lo spirito del diritto canonico (soprattutto la sua dimensione pastorale).

Tenże, Prawno-teologiczne uwagi o nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984), nr 1-2, s. 3-14.

⁵⁷ Lara, Il discorso, jw., 85-8; F. S. Pasternak, Historia kodyfikacji i charakterystyka nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984), nr 3-4, s. 21-27.

⁵⁸ Lara, Il discorso, jw., s. 89.

⁵⁹ Il discorso del S. Padre Giovanni Paolo II [3 febbraio 1983], jw., s. 103.